

Glatz Ferenc:

CONDOLATOK AZ EÖTVÖS KOLLÉGIUMI TÖRTÉNESZKÉPZÉSÉRŐL*

Bevezetésül talán szabadjon egy általános megjegyzéssel kezdenem: a lezajlott ülészek egészét azért kell megítélésem szerint igen pozitívnak tartani, mert az újkori történelemnek olyan tárgyköréből választatott ki a téma, mely enyhén szólva mostoha-gyermeke történetírásunknak. A legújabbkori magyar történelemről politikai és gazdaság-történeti feldolgozások, kisebb tanulmányok, forrásközlések tömege jelenik meg az utóbbi években, s ugyanakkor a kulturális, tudományos fejlődés megvilágítása háttérbe szorul.

Különösen a hazai historiográfia-kutatás maradt el az európai szinttől, ami természetesen sokkal többet jelez, mint a legújabbkorral foglalkozó történetírásunk tematikai szűk voltát; mutatja, hogy hazai történetírásunk negatív örökségének folytatásaként még mindig bizonyos vonakodás mutatkozik attól, hogy a tudományágunk nagy és általános kérdéseit végiggondolni kényszerítő kutatásokra több gondot fordítsunk.

Ez adja meg az itt elhangzott előadás és korreferátumok fontosságát, s dícsérei eleve magát a vállalkozást. Ugyanakkor be kell vallanunk: itt vetődhet fel jogosan a legtöbb módszertani, a megközelítési általában érintő probléma. Vajon a historiográfiaírás milyen irányba menjen: a művek kritikája, a biografikus feldolgozás, az irányzatok fejlődésének nyomkövetése felé? S hadd tegyek inkább a hangosan gondolkodás, mintsem a kritika igényével egy megjegyzést: megítélésem szerint mindenféle megközelítési módot el lehet fogadni a kutatás jelenlegi helyzetében, de azt hiszem, egy dologtól mindenképpen tartózkodnunk kell -- melyet már a XIX. századi historiográfia klasszikus művelője, Eduard Fueter a historiográfus figyelmébe ajánl: „A historiográfia történelmének másnak kell lennie, mint historikusok lexikonának”.¹ Az egymásután sorakoztatott nevek mögé odasorolt adatok, vagy pedig a biografikus megközelítéseknel sokszor tapasztalható tényleírás: nem több egy-egy bővebb vagy szűkebb lexikoncikknél, s többet nem is tudunk meg belőle. Tudom, hogy lassan hagyománya lesz már az ilyen típusú munkáknak, azt hiszem azonban, hogy ettől nekünk már tartózkodnunk kell. Mert ha összehasonlítjuk az elemzés nélküli adatsorakoztatást egy hasonló módszerű politikatörténeti munkával, mit láthatunk? Amíg ott az események határozott rendben való közlése eleve jelezhet, vagy mutathat egy adott politikai fejlődést, addig a historiográfia számára szinte semmit sem ad, ha elmondjuk: ki mikor élt, mikor milyen műve jelent meg, s elhagyjuk azt az igényt, hogy akár az adott tudományszak fejlődésének egészébe illesszük mondandóinkat, vagy hozzákapcsoljuk egy-egy mű elemzése kapcsán témánkat az akkori társadalmi-szellemi áramlatokhoz...

Nézzük ebből a szempontból, a korabeli történettudományos, szellemi áramlatokhoz mérve az Eötvös kollégiumi történepszé képzés néhány kérdését. A sok hasznos részadat mellett, melyről itt hallhatunk, próbáljunk néhány adalékot elmondani a már a főreferátumban is feltett kérdéshez: milyen volt a kollégium, mint *műhely*, milyen történelemszemléletet nyertek itt a hallgatók?

* Az itt közölt szöveg lényegében a 75 éves Eötvös kollégium 1970. április 24-i jubileumi ülészekének történeti szekciójában elhangzott zárás.

A szekciójában Bertényi László tartott bevezető referátumot „Történelemtanárak, történetírók egyéniségek és történeti irányzatok az Eötvös kollégiumban” címmel. A témát először feldolgozó referátumhoz Eötvös kollégista történelemszak munkásságára emlékező hozzászólások kapcsolódtak. Fröhlich Ida Gyóni Mátyásnak a magyar - bizánci kapcsolatok története feltérképezésében játszott szerepét méltatta. Visi Zsuzsanna pedig Szentpétery Imre történetírói működését tekintette át. Gergely András arra hívta fel a figyelmet, hogy a Három nemzedék Széchenyi-képeben megnyírt dominálnak az erény és erkölcs világába tartozó tulajdonságok, Dénes László Székfi újkortörténeti koncepciójában 1867 és 1918, valamint a Széchenyi - Kossuth párhuzam értékelésében mutatkozó rokon vonásokat mutatta ki.

Rövid rásunkban néhány olyan adalékkal szeretnénk volna az elhangzottakat kiegészíteni, melyekkel eddigi kutatásainkban találkozunk, s melyek alapján az Eötvös kollégiumot a századelő más történepszé képző műhelyei - a Fejérváryak -, a Marczali-szemlélet, Tagányi levéltári és a bécsi levéltárosok köre - közé sorolhatjuk.

¹ Eduard Fueter: Geschichte der neueren Historiographie. München - Berlin, Oldenburg. 1936.*

Miként alakult a kollégiumbéli történészek, az egyetemi oktatók, a magyar történész-közélet kapcsolata a polgári történettudományban? Milyen volt annak a kollégiumnak szelleme, melyből az újkori magyar polgári történetírás „nagy nemzedékének” több tagja került ki;² mi volt az Eötvös kollégiumi plusz, mely gazdagította — sőt: talán egyes időszakokban meghatározta — e történetírói nemzedék képzettségét?

Ilyen rövid idő keretében nincs természetesen arra mód, hogy a XIX. század második fele magyar történettudományának részletes rajzába bocsátkozzunk. Az azonban első pillanatra világosan állhat előttünk, hogy hazai historiaírástunk a Szalay László-i, Horváth Mihály-i szinttől messze elmarad. Noha az 1885. évi történész kongresszuson fiatal historikusok egyike-másika — Thallóczy Lajos, Fejérfataky László, Marczali Henrik — az Európát látott tudós-növendék szemével méri fel a magyar történetírást addigi eredményeit,³ mégis e polgári törekvések a 80-as évek második felétől visszaszorulnak, s a nemesi történetnézet lesz irányadóvá a magyar történelem feldolgozásában. Noha történettudományunk több képviselője, így pl. Pauler Gyula, Csánki Dezső, a gazdaságtörténészek (Acsády, Tagányi, Kovács Ferenc stb.) a hazai történetkutatásban új szempontok alapján kísérlik meg a históriaművelést, a kor legünnepeltebb történetírója: Thaly Kálmán. S ő történelemfelfogás tekintetében egy irányzatot is jelöl: a nemesi szemléletű, provincializmusba süllyedt történetfelfogást.⁴

A század utolsó éveiben azonban már nevelődött az a korosztály — épp az említett Fejérfataky, Marczali, a Thalyval először szembeforduló Lánczy Gyula szemináriumában —, amelyik majd a hazai polgári historiaikutatást ismét európai szintre emeli. S ez a korosztály: Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Domanovszky Sándor, a művészettörténész Gerevich —, hogy a következő korosztályról: Mályuszékról most ne szójak — számos szállal kötődik a kollégium szelleméhez. De vajon mit jelentett a kollégium századunk első éveiben? Az ülésszakon elhangzott itt néhány adat — Mika Sándor oktatói tevékenysége köré csoportosítva — erre vonatkozóan, szabadon azonban a mondottakat kissé talán jobban a „milyen volt a kollégium mint „műhely”” kérdésfeltevés irányába kibővítenem. Mire gondolok elsősorban?

Mindenekelőtt az eddigiekből egy kissé úgy tűnik, mintha a kollégiumi történelem-oktatás és képzés elsősorban bizonyos segédtudományi ismeretek elsajátítására összpontosult volna. Arról hallunk — Mika néhány fennmaradt tanári jelentésének idézése folytán —, hogy árpádkori törvényeket, krónikákat, legendákat olvastak és elemeztek a kollégisták, s hogy itt — idézem — „az ún. német filológiai kritikai iskola” éreztette hatását. Ez lett volna az a többlet, melyet a kollégisták a kollégiumtól kaptak? Hiszen ezt a Fejérfataky-szeminárium, vagy többé-kevésbé a Marczali-szeminárium is megadta.⁵

Mika Sándortól megítélésem szerint *nemcsak* azt kapták a kollégisták, amiről a szűkszavú jelentések vallanak, *sőt* nem elsősorban a mesterségbeli — sokszor technikai — fogások elsajátítását: a forrásolvasás, forráselemzés művészetét. *Szemléletet* adott a Mika-óra, a történelem átfogó megismerésének módját, a kollégium alapítójának szellemében fogant európai látásmódot. Hadd egészítsem ki néhány vonással az itt kapott Mika-képet, annál is inkább, mert a mester hatása sokkal nagyobb volt a hazai polgári történetnézet kialakítására, mint azt egyáltalán említeni szoktuk.⁶

² A kollégium általános jellemzésére vö. *Tóth Gábor*: Régi és új kollégium. Tanulmányok a neveléstudomány köréből (Bpest, 1961) c. kötetben.

³ A Magyar Történelmi Társulat 1885. júl. 3–6. napjain Budapesten tartott Congressusának irományai. A „Századok” 1885-iki folyamának VIII. füzeté. Bpest, 1885.

⁴ Vö. *Várkonyi Ágnes*: Thaly Kálmán és történetírása. Bpest, 1961.

⁵ A Fejérfataky-szeminárium jellemzéséről vö. *Aldassay Antal*: Fejérfataky László. Bpest, 1925. Továbbá Fejérfataky önéletrajzeit: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára: Marczali tevékenységéről: *Lederer Emma*: Marczali Henrik helye a magyar polgári történettudományban. Századok, 1962. 3–4. sz.

⁶ *Mika Sándor* (1859. II. 12. – 1919. V. 1.) erdélyi értelmiségi tisztviselő családból származik. Apja külföldi egyetemeken végzett mérnök, nagybátyja ismert biológus, őcece jogász. A bölcsészeti elvégzése után (1879) Kolozsvárott magántanár, hamarosan 2 éves ösztöndíjjal Párizsba kerül. Visszatérése után a brassói főreáliskola, majd a fővárosi VII. kerületi főgimnázium, 1896-tól a gyakorló gimnázium történelemtanára. Innen kerül az Eötvös kollégiumba tanárnak, ahol haláláig tevékenykedik. Elsősorban középkori egyetemestörténeti és Erdély történetéhez kapcsolódó témákkal foglalkozik. Jelentősebb munkái: Richelieu bibornok-miniszter befolyása Franciaországra és Európára (1879). A pápuság felfedezése a XI. században (1883); Runke felfogása a középkor kezdetéről (1884); Az investitúra kérdése (1884); A francia forradalom a legújabb megvilágításban (1885). Erdélyre vonatkozó kutatásai köréből: Egy száz év történetéről a múlt századból: Hermann Mihály (1888); Egy-év Brassó és Erdély történetéből. 1618 (1891); I. Rákóczi György összeköttetése Brassóval (1894). — Munkái a kor átlagos tehetségi, de széles olvasottságú historikusának művei. A magyar történettudomány története számára nem annyira kis monográfiái, cikkei jelentősek, hanem sokkal inkább kiemelkedő tanári munkái (vö. erre vonatkozóan a gimnáziumok számára készített egyetemestörténeti tankönyvét. — 1902). Eötvös-kollégiumi történelemtanári működése során válik a kollégium a hazai történész-képzés egyik otthonává. (A családra vonatkozó feljegyzések: MTA KK MS 785/120 – 122; tanári működésére: Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Bartóniek Gézához intézett levelei — Eötvös József Kollégium Irattára (Eötvös Irattár) és MTA KK MS 492 csa; történetírói tevékenységét áttekintve Domanovszky Sándor: Századok 1912. 398–400. l.)

A fiatal erdélyi historikus egyetemes történelemmel foglalkozott, s amikor a magyar történettudomány nagy szervezőegyenisége, Szilágyi Sándor kiválaszt néhány fiatalembert, hogy az európai szemináriumokba küldje őket, köztük szerepel Mika Sándor is. Mint fennmaradt levelei bizonyítják, 2 évig jár Európa legnevesebb historikusaihoz. Fél évig hallgat többek között Wattenbachnál paleographiát, majd Párizsba utazik, s az európai történész- és levéltárképzés egyik fellelegvárában, az Ecole des Chartes-ban tanulmányozza a segédtudományokat s tanul középkori franciát. Ugyanakkor az Ecole pratique történeti osztályán *összehasonlító* politikatörténetet és francia történelmet hallgat. Mint levelei tanúsítják, hallatlan munkabírással óriási könyv- és kéziratanyagot dolgoz fel egyetemestörténeti tanulmányaihoz s mellékesen — mivel ezzel nem foglalkozik — küldi haza Szilágyinak a magyar történelemre vonatkozó francia források jegyzékét.⁷ Mika látóköre itt bővül óriásit: remekül megtanul franciául, s élete végéig a francia kultúra érezteti művein, oktatásán hatását. Ezt a szellemet — túllépni a tradicionális német irodalom hatókörén — hozza magával Párizsból Mika, s ez teljesebbé ki oktatói tevékenységében az Eötvös kollégiumban is. A kollégium — egyébként oly gyakran emlegetett — szabadgondolkodó szelleme nem utolsósorban épp a történelemoktatás keretében nyilvánul meg.⁸ Hogy milyen irodalomra, milyen európai szellemi nagyságokra irányul Mika és tanítványainak figyelme, legjobban talán azok a „Történelmi olvasókönyvek” tanúsítják, melyeket a gimnáziumok számára az Eötvös kollégistákkal állíttatott össze. Tekintsünk most el, hogy a hazai történelemoktatás történetében milyen jelentőséggel bírtak e ma is haszonnal forgatható könyvecskék — s nézzük a bennük foglalt forrásszövegek *összeállításának koncepcióját*.

Az olvasókönyvek a magyar történelem legfontosabb forrásaiból közölnek szemelvényeket a honfoglalástól 1848-ig, ill. az egyetemes-történeti kötet 1871-ig. Madzsar József, Szekfű Gyula, Holub József, Eckhart Ferenc, Szentpétery Imre, Szabó Dezső s maga Mika Sándor fordítja a forrásanyagot. A középkori résznél az tűnik fel, hogy számbaveszik a magyar vonatkozású külföldi forrásanyagokat, s hogy e publikációk során a fiatal medievistikusok egy része sokban kipróbálhatta elsajátított filológusi készségét.⁹ Sokkal többet árulnak el azonban a szemléletről az *újkori kötetek*.

A központban a hagyományos német mellett elősorban a francia történelem áll. Spinoza és John Locke polgári kormányzatról készült írása mellett ott találjuk Mika fordításában *Voltaire* „XIV. Lajos századát”-nak egy részletét, *Montesquieu* Perzsa-levelek-jének és a Törvények szellemének, *Rousseau* Társadalmi szerződésének szemelvényeit. A felvilágosodás századából olvashatjuk Nagy Frigyes Voltaire-hoz intézett levelét, II. József türelmi rendeletét és Szabó Dezső fordításában az Amerikai Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatát. Bőven olvashatunk a francia forradalomról: a nemzetgyűlés megalakulásáról, itt találjuk az Emberi jogok deklarációjának szövegét, s a nagy forradalomról az elfogultsággal nem vádolható nagy német gondolkodó, Goethe mondasát: itt, a francia forradalommal Európa történelmének új szakasza kezdődött...¹⁰

S noha a gimnáziumi oktatás előírt menetén *bélik* történi mindez, s helyet kap Bismarck beszéde, a német birodalom alkotmánya, végül egy leírás a francia kommun bukásáról (mely, tegyük hozzá: nem a kortársi uszító hangnemet üti meg) — a kötet anyaga világosan mutatja, mennyire *egyetemes szemléletű*, s a *liberális szabadgondolkodó szellemről tanúskodó műveket*, szövegeket adott Mika tanítványai kezébe.

De nézzük a magyar történeti kötet újkori anyagát. Az újkorból 4 témát ragadnak ki Mikáék: közreadják a *szabad vallásgyakorlatról*, a *magyar nyelv használatáról*, a *hadügyről* és a *jobbágyágról* kiadott legfontosabb rendeletek és törvények szövegét. Azokban az években történik mindez — az 1900-as évek elején —, amikor a magyar értelmiséget, s nem utolsósorban az egyetemi ifjúságot a vallási elfogultság talán legerősebb hulláma önti el, amikor a katolikus, a protestáns és a zsidó vallásúak egymást felekezeti alapon is ellenségnek érezték. A kollégiumban érvényesülő, ezeken túlkerülő szabadgondolkodó szellembe illenek az 1681. évi XXV. tc.-nek az 1608. I. tc.-re utaló szavai a vallásgyakorlás teljes szabadságáról, s a Habsburg katolicizmus uralmát feladó 1790. XXVI. tc.-nek a szabad vallásgyakorlat kinyilatkoztatását tartalmazó sorai.

A hadügyről — mely a dualizmus Magyarországnak egyik állandó követelését: az önálló hadsereg jogosságát idézi fel — a magyarok ujoncmegajánlásának alkotmányos

⁷ OSZKK. Fond. IX/426. Mika Sándornak Szilágyi Sándorhoz 1881–82-ben írott levelei.

⁸ A kollégium szellemét e vonatkozásban igen jól jellemzi a kollégium igazgatója, Szabó Miklós. Kiemeli az alapító Eötvös Lóránd célkitűzéseit, az első szakvezető tanárok (Péterfy Jenő, Riedl Frigyes) tevékenységét s részletesen szól a kollégiumnak az Ecole Normale Supérieure-rel való hasonlóságáról. *Szabó Miklós*: Előadás az Eötvös Kollégiumról, é. n. (1940, vagy 1941) 3–5. l. MTAKK Ms. 5207/78. — Ugyanezt jól érezték a Korunk Szava 1938. XII. 15-i száma (728. l.)

⁹ Magyar Történelmi olvasókönyv I. Magyarország története a Mohácsi vészig. Szerk. Mika Sándor. Bpest. 1905.

¹⁰ Történelmi olvasókönyv V. rész. Bpest. 1909.

jogairól olvashatunk, s a magyar nyelvről a nemzeti fejlődés egyik alapját képező anyanyelvhasználat bevezetéséről keletkezett törvényeket. S ami szintén mutat valamit: a jobbágyszerkezetnél a jobbágyszerkek *megszüntetésének* történetét kíséri nyomon a kötet, közreadva a vonatkozó rendeleteket az 1836. évi VIII. tc.-tól a 48-as — a köztelherviselésről, az úrbér és az úrbéri törvényhatóság megszüntetéséről, a papi tized megszüntetéséről szóló — rendeletekig.¹¹

És ez már elárul valamit az Eötvös Kollégium historikusnak készülő nemzedéke történelmi műveltségének szelleméről. Voltaire, Rousseau, Montesquieu, az Emberi jogok deklarációja mellett a történelmi szakirodalomból Taine, Renan, Michelet ismerete és a német történeti (tehát nemcsak filológiai) irodalom nagyjainak Niebuhr, Ranke műveinek olvasása — mint a Szekfű-levelekből kitűnik: ez volt az a novum, melyet az Eötvös Kollégium és a Mika-szeminárium a hallgatóknak jelentett.¹² S még egy igen lényegeset, mely e nemzedék történetírói pályafutásán végig nyomot hagy: a széles történeti látókört és a századforduló európai történeti iskolákban ritkán elsajátítható „*francia világosságot*” és „*áttekinhető képszerűt*”. (Csak zárójelben jegyezzük meg: ne felejtsük el, ez a történet-szemzedék hirdeti meg, s írja majd a nagy összefoglaló műveket s fogalmaz programot a korábbi részkutatásokkal szemben!)

Az Eötvös Kollégium, Mika-szemináriuma — ahová belátogatott a nem kollégista Domanovszky is — tehát egyrészt elmélyítette a kollégisták ismereteit a filológia studiomaiban, de mindenekelőtt *szemléletre*, a *történelem felfogására* tanította meg őket. Éppen nem a kritikai-filológiai irányzat követése — s főleg nem a német —, hanem az *egész európai történetírás állítása*, az *egyetemes érdeklődési* kör kialakítása nagy érdeme a kollégiumi szemináriumnak. Azt kell tehát látnunk, hogy az itt nevelődött fiatal történészek szelleme, műveltséganyaga azzal az alapjában sok feudális, nemesi szemléletű vonást hordozó magyar történetírással, mely provinciális nacionalista elfogultsággal terhes — szemben áll. Szemben áll szakmai alapképzettségben — melyet a szintén Franciaországban és az osztrák iskolában tanult Fejérfatakytól — és részben Marczalitól, valamint a hazai historiográfiában még méltó helyet nem kapott Tagányi Károlytól tanul. És szemben áll az európai látókör, európai műveltség alapján — melyet az Eötvös Kollégiumban szerez.

Itt van az Eötvös kollégiumi történészképzés igazi jelentősége és hatása. Abban a vonatkozásban adott sokat hazai történetírásunk fejlődésének, mely vonatkozásban egyébként is sok pozitívumot fedezhetünk fel polgári tudományosságunkban. Mert ne felejtsük el: a fiatal Szekfű kedvenc olvasmánya a haladó polgári író, Anatole France, s a fiatal historikus a magyar irodalom máig egyik legjobb Anatole France tanulmányát írja.¹³ Ebben az Eötvös kollégiumi polgári szellemben üt rést a fiatal Szekfű a provinciális, sovíniszta nemesi ideológia történeti alapkövein, Verbőczy tanain társadalomtörténeti dolgozatában, s készíti el — természetesen ellenkező oldalról sem minden elfogultság nélküli — kritikáját e történetfelfogásnak — a Száműzött Rákócziában.¹⁴ S ha felnyitjuk a sokat meghurcolt könyv, a Száműzött Rákóczi első lapjait, ott éppen a rester, Mika Sándor emlékének szóló ajánlást találhatunk: „In memcriam registri optimi Alexandri Mika”. S az sem volt véletlen, hogy a köznemesi ideológia másik alapszövegét, a szentkorona tant is, éppen egy másik, az Eötvös kollégiumban, Mika szemináriumában nevelődött historikus, Eckhart Ferenc veszi bonckés alá, s szaggatja ízekre.¹⁵

Azt hiszem, az elmondottakból kitetszik: az Eötvös kollégiumi történészképzést a magyar polgári történettudomány egyik legpozitívabb irányú polgári *iskolájának* tekintjük, ahol a századelőn a diákok nemcsak oklevélkritikát, hanem modern polgári szemléletet sajátítottak el...

Szükséges még egy lényeges ponton ezekkel kapcsolatban megjegyzést fűznöm az elhangzottakhoz. Lépten-nyomon elhangzó — de sohasem végiggondolt — megállapítás, hogy a magyar polgári történetírás nem fordult az újkori történelem kutatása felé, s hogy a 30-as évek végén irányul csak a történeti érdeklődés a közelebbi kor felé. Aki egy kissé szemügyre veszi a Horthy-korszak történetírásának történetét, az éppen azt látja, hogy az 1920-as évek történetfelfogásában kulcsfontosságot kapnak az újkori témák. A „mi vezetett a forradalmakhoz s az összeomláshoz, a nemzetiségek kiszakadásához” — kérdésfeltevésre keresik a választ történetíróink s az ellenforradalmi korszak ideológusai,

¹¹ Történelmi olvasókönyv VI. rész. Bpest. 1910.

¹² Eötvös irattár Szekfű Gyula — Bartoniek Géza 1912. I. 17. Bécs.

¹³ Szekfű Gyula: Anatole France. Budapesti Szemle, 1910.

¹⁴ Szekfű Gyula: A Száműzött Rákóczi. Bpest. 1913. vö. erre vonatkozólag a Szekfűhöz igen közel álló Riedl Frigyes feljegyzéseit a Száműzött Rákóczi. A neves irodalmár, filológus ceruzajegyzeteiben arról ír, hogy a nagy vihart kiváltott műben „Mika Sándor szelleme s tudom.” érezteti hatását, majd egy papírszeletkére feljegyzi: „Kurucz balladák (Szekfű kis Mika)” — MTA KK Ms. 491. I.

¹⁵ Vö. erről Kardos József: Az Eckhart-vita és a szentkorona-tan. Századok, 1909. 5 — 6. sz.

amikor a Fontes anyagát, Magyarország történetének újabbbkori forrásait összegyűjtik, s hatalmas publikációk sorában kiadják.¹⁶ Ekkor kap fontos ideológiai funkciót az itt is — Gergely András részéről — elemzett Széchenyi-kultusz, az újkori nemzetiségi kérdés, a nádorokról készített kötetek. Épp a 20-as években keletkezett történeti szintézis egyik lényeges — az újkori magyar történelem szempontjából kulcskérdésnek számító — párhuzamát vetette fel a másik hozzászóló, Dénes Iván referátuma. A középkor — általában a magyar történeti gondolkodásban — pedig épp a 30-as években nyeri vissza központi helyét, amikor a középkori magyar állam története, Szent István kultusza lesz a kor ellenforradalmi célkitűzéseinek historizált képe...

A kollégiumban — mint láthattuk — kiterjedt a figyelem az újkori magyar és egyetemes történelemmel való foglalkozásra, és a 20-as évek elején az újkori magyar gazdaságtörténet egyik lényeges kérdésével, a XVIII. sz.-i gazdaságpolitikával foglalkozó Eckhart, valamint az újkori magyar államnyelv iratait kiadó és feldolgozó Szekfű már a kollégiumban megismerkedhettek az újkori történelem forrásaival.

S tegyük röviden méglegre európai méretekben a tudományos képzés szempontjából a kollégisták így nyert felkészültségét — hiszen a szellemi áramlatok, s a tudomány története még annyira sincs országhatárhoz kötve, mint a politika vagy a társadalmi élet története.

Ha összehasonlítjuk az Ecole des Chartes, vagy a korábbi Wattenbach-szeminárium vagy akár az Európa legjobb történészképző intézményének tartott — és sokban a francia diplomatikához kötődő — Sichel Intézetet, az Institut für Österreichische Geschichtsforschungot, azt látjuk, hogy az 1900-as évek itthoni történészképzése semmivel sem marad el mögöttük.¹⁷ Nincs alkalom, hogy részletezzem az európai történészképzésnek lassan csak a kiadástechnikai kérdések felé fordulását, a segédtudományok nem egyszer rosszul értelmezett, öncélú felfogását, csak arra szeretnék utalni: az Ecole des Chartes és az osztrák intézet tanrendje is arról tanúskodnak, hogy a XIX. század történettudományosságának nagy újdonsága: a jövőben historiakutatók szakszerű képzése, felkészítése — adott szinten megrekedett.¹⁸ Ami ezen iskolákban a paleográfia, a szfragiszтика, a kronológia és más segédtudományok terén eltanulható volt, azt magába szívtá a később az itthoni történésznevelésben jelentős helyet kapó Fejérpataky, Marczali, Károlyi Árpád, Mika Sándor. Szekfű, Eckhart, Szentpétery és a többiek tanáraiktól kőkéletesen elsajátították e téren a legapróbb fogásokat is. S ezt a méterségbeli felkészültséget nemcsak fokozták az Eötvös kollégiumban, hanem európai látókörrrel, modern polgári szemlélettel párosították. Hadd idézzem erre vonatkozóan a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivba került fiatal Szekfű Gyula beszámolóját 1908-ból, a bécsi Institut óráinak hallgatása és az ottani növendékekkel folytatott beszélgetése után. Az itteni szemináriumban — mondja — megtanulják a hallgatók a meroving-kori frásokat remekül olvasni, „még a gazdaságtörténetben is van jártasságuk (ami a budapesti egyetemen most senkitől sem szerezhet meg), de emellett olvasottságuk és így igazi látókörük a kollégiumbeli munkával szerzethez képest nagyon csekély”. ... Rankét és Mommsent még csak ismerik, de ókori történetben Niebuhrrol „igen homályos” képük van. Rea nézve — írja — a francia kultúrelemek teljes nemismerése a leglehangolóbb, s még az újkori történelem professzorai — Fournier, Pribram — is erről tanúskodnak. Az Institut nagyon becsületes mesterembereket képez, de „mivel nincs meg a munkánál az az örömmük, amit a lehető széles körben való összehasonlítás és ezzel együtt a francia olvasmányok nyújtanak” — sokat veszítenek a hallgatók a kutatás iránti lelkesedésből...¹⁹ És azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy az Eötvös kollégium-béli történészképzés és a magyar történetírás mindinkább — épp a kollégistákkal — izmosodó bécsi ága között szoros a kapcsolat.²⁰ Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchivban dolgozó magyar levéltáros történészek jelentős része (Károlyi Árpád irányítása alatt Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc

¹⁶ Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. Századok, 1969. 5-6. sz.

¹⁷ Vö. Karl Brandt: Zur Geschichte der historischen Hilfswissenschaften I. Ecole des Chartes zu Paris. 1942. Alphons Lhotsky: Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854-1954. Graz-Köln. 1954. Továbbá az Institut-béli képzésről beszámoló Károlyi Árpád, Fejérpataky László leveleit Szilágyi Sándorhoz. OSZKK levelestár.

¹⁸ Karl Brandt: Geschichte der Geschichtswissenschaft. Bonn. 1952.

¹⁹ Eötvös-irattár. Szekfű Gyula-Bartoniek Géza 1908. II. 24.

²⁰ OSZKK. Fond. XI./66. Thallóczy Lajos-Bartoniek Gézához 1904-1912 között írott levelei. — Ezt a kapcsolatot tovább erősítette az a tény, hogy a kollégium híres igazgatója, Bartoniek Géza nagy energiával igyekezett fenntartani a volt kollégistákkal a kapcsolatot. „Béde Úr” — ahogy diákjai nevezték kedves igazgatójukat — minden volt diákja iránt érdeklődött, s a kapcsolat a fennmaradt szép levelezésből rekonstruálható. Vö. Eötvös Irattár Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc Bartoniek Gézához írott levelei. Továbbá: MTAKK Ms 492 cscs.

és a később kikerülő fiatalok: Paulinyi, Pleidell, Varga Endre és a többiek) a kollégiumi kezdetektől kapták az európai látásmódot . . .²¹

Sokáig sorolhatnánk még a tényeket, s említhetnénk összefüggéseket, melyek bizonyítják az Eötvös-kollégiumi történészképzés európeért nevelő voltát. Utalhatnánk arra, hogy nem véletlenül állnak az 1920-as években a leginkább európai műveltséget követelő külföldi történeti intézetek élén volt Eötvös-kollégisták: a híres Bécsi Magyar Történeti Intézetet sokáig gyakorlatilag Eckhart Ferenc vezeti, a berlini Magyar Intézetet Gragger Róbert hívja életre, s vezetői haláláig (később a szintén Eötvös-kollégista Gombóc veszi át az igazgatást) s áll a Római Intézet élén a már említett Gerevich Tibor . . .²² S megemlíthetnénk azt a Szentpétery történetírói fejlődésében lényeges mozzanatot, hogy a segédtudományok későbbi nagynevű művelője első kutató éveiben — épp a kollégiumi oktatás hatására — élénken foglalkozik a korabeli történelemszemlélet kérdéscíveivel, s jelennek is meg e körből szép publikációi . . .²³

Ha kissé talán részletesen foglalkoztam e néhány oldalon a kollégium történetének első éveiben érvényesülő szellemmel, azt azért tettem, mert úgy érzem: ez az indítás adja meg általában — ha nem is mindig a történelemoktatás terén — a kollégium *későbbi éveinek is irányát*, s ez az irány egy igen sajátos színe a magyar szellemi élet történetének. Ez az a plusz, amit elsősorban adott a kollégium a magyar tudománytörténetnek, s egyes időszakokban a történettudománynak, s ez az, amiről általában keveset hallunk . . .

E vonatkozásban szeretnék néhány, az 1920—1930-as évek történetére vonatkozó megjegyzést tenni. Mindenekelőtt a *kollégiumi* és az *egyetemi történelemoktatás* viszonyáról és a kollégiumra gyakorolt hatásáról néhány szót. Ha talán nem azt az egyszerű megoldást választjuk a historiográfia-írásban, hogy egymás után ismertetessük az egyes történészek vagy tanártörténészek tevékenységét, akkor meglátszanak azok a különbségek, melyek a századelőn tanító Mika és a később őt követő Madzsar ill. Lukács hatása között volt.

Amíg a háború előtti évek kollégiumi történelemórája felért hatásában az egyetemi szemináriumokéval, addig az 1920—30-as években azonban már koránt sincs így. Ekkor a korábbi évekhez képest a világnézetileg visszaesett, de magas szakmai színvonalú professzorok szemináriumai kapnak sokkal nagyobb szerepet, mert sem Madzsar, sem a szerényebb képességű Lukács nem hatott úgy, mint elődjük. *Ezért* és *ekkor* kapnak jelentős szerepet az ülésszakon is említett professzorok (Domanovszky Sándor, Hajnal István, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre), akik közül egyébként több volt Eötvös kollégista: s a kollégisták, mint visszaemlékezéseik során elmondották, számontartották, hogy ki volt a professzorok között kollégista. Szabadjon a felsorolt nevekhez valamit hozzáfűzni: nemcsak Szekfű szemináriumainak, Szentpétery elemzéseinek, Domanovszky gazdaságtörténeti, Hajnal kultúrtörténeti óráinak volt fontos szakmai hatása, hanem — mint a volt Eötvös kollégisták elmondották — Mályusz Elemér rendkívül magas igényt támasztó szemináriumának is.

A kollégium azonban ekkor is bírt formáló hatással a történészekre. Az a szabadgondolkodó szellem, a tudomány hallatlan tisztelete, mely az első évekből származott — továbbra is fennmaradt. Mint ismeretes, a kollégisták járatták 1919 után a bécsi emigrációs lapot, a Világ-ot s a Népszavát. S igaz, hogy e szabadság arra is lehetőséget adott, hogy egy-egy diák a Turul tagja (tudomásom szerint egy volt ilyen) vagy emericánus (szintén csak néhány volt) legyen. A kollégiumnak könyvtárával ill. az olvasás irányított-ságával nagy a szerepe továbbra is. Különösen a náciizmus uralomra jutása után kap a kollégium *franciás* műveltsége a hazai értelmiség formálásában kiemelkedő helyet. S hogy ez mennyire tudatos irányulás volt a kollégium vezetéséről, mutatja, hogy a Lukácsot a történelemtanári székből követő Kosáry Domokos megbízása mellett az egyik fő érv a nem hagyományos németes, hanem franciás ill. angolszász műveltsége.²⁴ S e pontnál, azt hiszem, ismét kell egy megjegyzést tennem,

Elhangzott, hogy a többféle irányzat nem okozott „zavart” a kollégisták műveltségében, mégis úgy érzem, kissé ahistorikus szempont lenne, csak a marxizmus történelemszemléletéhez mérni egy olyan kollégiumot, mely egészében polgári alapon áll egy ellenforradalmi, erősen fasizálódó országban. Itt a fő vonalnak nem azt látom, hogy

²¹ Vö. Országos Levéltár. A Bécsi Magyar Történeti Intézet iratai. III. Károlyi Árpád negyedévi jelentései az intézeti munkatársak tevékenységéről.

²² A külföldi magyar intézetek működése és a magyar műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1925/26. évben Bpest. 1927. vö. továbbá az igazgatók személyi levelezését: OSZKK; MTA KK.

²³ Szentpétery Imre: Két történetfilosofus. Századok. 1904. 454—462. l. Továbbá a Századokban és a Történelmi Szemlében és a Magyar középiskolákban ilyen tárgyú könyvekről megjelent ismertetései. Felsorolásuk a Szentpétery emlékkönyvben.

²⁴ Eötvös-irattár. 11/5. dosszié. Szabó Miklós — Huszti József 1938. VI. 30. (Másolat).

„a kollégium kolostori légköre, a társadalmi problémáktól való igen sokáig tartó elzárkózás nehezítették a marxizmus térhódítását”, a másik oldalon pedig nem azt, hogy akadt a kollégiumban néhány kommunista sejt-tag. Hanem én úgy állítanám fel a kérdést: a kollégium szabadgondolkodó szelleme arra is lehetőséget adott, hogy a baloldali politika és a marxista elmélet bizonyos elemei eljussanak a kollégiumba. Ugyanakkor a szélső-jobb szemléletnek a kollégiumi *történészképzés* műveltségirányításában alapja nem volt, s a kollégista történészek ilyen irányba nem is mentek a harcos jobboldaliság korabeli Magyarországon.²⁵ Én arra hívnám fel a figyelmet inkább, hogy — mint a volt kollégisták jegyzeteiből kiderül — az 1940-es évek elején 1848/49 történetéről, s a nemzetiségi kérdés tanulmányozásához a kollégium történelemtanára Seeton-Watson, Jászi Oszkár 1918 körüli munkáit és Szabó Ervint adta a diákok kezébe. Vagyis: úgy látszik, hogy ekkor jelentősebb az egyetemi szemináriumok szakmai felkészítő hatása, de a kollégisták történelmi olvasottságának irányítása egy, természetesen a Horthy-rendszer keretei között mozgó, haladó polgári szemléletben történik.²⁶ S ha hozzászámítjuk, hogy a kollégistáknak az egyetemre csak a vizsgatárgyat képező kollégiumokra kellett járniuk, s az olvasásra több idejük és lehetőségük maradt, mint a kollégiumon kívülieknek — mindennek hatása nem lebecsülendő. A történészhallgatók műveltségének irányítottága a felszabadulást megelőző években lényegében hű maradt a századelő szelleméhez . . .²⁷

Az ünnepi ülésszakok óhatatlanul annak szellemében zajlanak le, hogy a szóbanforgó esemény vagy szervezet, intézmény történetében a pozitív vonásokat keresik. Ennek mintegy ódiumát szem előtt tartva is, azt hiszem nem túlzás azt állítani, hogy az Eötvös kollégium és a magyar polgári történettudomány kapcsolódásában több a pozitív elem, s éppen a szemléleti pozitív elem, mint arról említést szoktunk tenni. A polgári *történettudományon belül* az Eötvös kollégiumban nevelődő történészek legnagyobb részének szelleme, emberi-tudományos tartása távolmaradt a rendszer jobboldalának szellemi táborától. Ezt mutatja, hogy az akkor — egészen más, ellenforradalmi légkörben — nevelkedett történészek sora ma is történetírásunk elismert művelője közé tartozik. Ezért kell — úgy érzem — ismételten hangsúlyozni, hogy a hazai történettudomány és a kollégium története közötti igen szoros szálak felderítése mennyire örömdetes.

²⁵ Jellemzőnek tarthatjuk a szélsőjobboldali „Egyedül Vagyunk” c. folyóirat kollégium ellenes támadásait 1944-ben. A „változást a balfelé tévelyedett Eötvös kollégiumban” c. cikk a „szalonbolsevizmus”-hoz közelálló „liberális talaj” miatt osztorozza a kollégiumot. (1944. V.19.) Hasonló szellemű Baráth Tibor néhány hét múlva ugyanitt napvilágot látott „levele” („Adják vissza az Eötvös kollégiumot eredeti hivatásának” — 1944. VI. 16.)

²⁶ Az Eötvös könyvtár és a kollégisták olvasottságának ilyen irányú szelleméről igen szemléletesen és hitelesen számol be a „Korunk Szava” 1938. XII. 15-i száma (728. l.) Laczkó Géza „Királyhágó” c. színműve ismertetése kapcsán. — A könyvtár jelentőségéről a kollégisták műveltségének alakulásában Szabó Miklós szól részletesen, i. m. 10. l. MTAKK. Ms. 5207/78.

²⁷ Ezúton is szeretném a volt Eötvös kollégista történészeknek, mindenekelőtt: Paulinyi Oszkárnak, Varga Endrének, Benda Kálmánnak, Heckenast Gusztávnak megköszönni azt, hogy több vonatkozásban segítségemre voltak értékes tájékoztatásaikkal.